REALIZM NAZARIY ASOSLARINING ABDULLA QAHHOR HIKOYACHILIGIDAGI IFODASI

Ataullayeva Sitorabonu

Ingliz tili o‘qituvchisi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

sitorabonuataullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada realizmning adabiy oqim va badiiy metod sifatida shakllanishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari hamda asosiy badiiy-estetik tamoyillari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Jahon adabiyotida realizmning yuzaga kelishi va rivojlanishida muhim o‘rin tutgan adiblarning ijodiy qarashlari, shuningdek, o‘zbek adabiyotida realistik tasvir an’analarining shakllanishi va takomillashuvi tahlil qilinadi. Abdulla Qahhor hikoyanavisligi misolida hayotiy haqqoniylik, xarakter va ijtimoiy muhit birligi, tipiklashtirish, psixologik tasvir hamda badiiy detalning realistik poetikadagi o‘rni ochib beriladi. Adibning “Bemor”, “Anor”, “Dahshat” va “Ming bir jon” hikoyalarida ijtimoiy voqelik va inson ruhiyati o‘rtasidagi munosabatlarning badiiy ifodalanish xususiyatlariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: realizm, badiiy metod, adabiy oqim, realistik poetika, badiiy xarakter, ijtimoiy muhit, tipiklashtirish, psixologizm, badiiy detal, hayotiy haqqoniylik.

Abstract. This article provides a theoretical examination of the emergence of realism as a literary movement and artistic method, its historical stages of development, and its fundamental artistic and aesthetic principles. It analyses the literary perspectives of prominent writers who contributed to the emergence and development of realism in world literature, as well as the formation and evolution of realistic traditions in Uzbek literature. Drawing on

Abdulla Qahhor’s short stories, the study explores the role of verisimilitude, the interrelationship between literary character and social environment, typification, psychological representation, and artistic detail in realist poetics. Particular attention is paid to the artistic representation of the relationship between social reality and human psychology in Qahhor’s short stories *“Bemor”* (“The Patient”), *“Anor”* (“Pomegranate”), *“Dahshat”* (“Terror”), and *“Ming bir jon”* (“A Thousand and One Lives”).

Keywords: realism, artistic method, literary movement, realist poetics, literary character, social environment, typification, psychologism, artistic detail, verisimilitude.

Jahon adabiyotida asrlar davomida har xil adabiy oqimlar shakllangan va yillar davomida rivojlanib borgan. Shunday adabiy oqimlar qatoriga realizm ham kiradi. Bir qancha buyuk yozuvchilar ushbu adabiy oqimda ijod qilishgan, buyuk asarlar yaratishgan. Realizmga ta’rif beradigan bo‘lsak, realizm lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, “realis” – haqiqiy, mavjud, voqelikka oid degan ma’nolarni bildiradi. Realizm – inson, jamiyat va hayot hodisalarini tarixiy-ijtimoiy sharoit, sabab-oqibat munosabatlari hamda individual xarakter xususiyatlari bilan uzviy bog‘liqlikda haqqoniy va badiiy asoslangan holda aks ettirishga yo‘naltirilgan estetik tamoyil va badiiy metoddir.

Realizmda inson xarakteri biron bir ijtimoiy muhitdan ajratilgan holda emas, balki tarixiy davr, yashash tarzi, iqtisodiy munosabatlar, ma’naviy qadriyatlar va ruhiy ziddiyatlar bilan bog‘liq holda ifodalab beriladi. Bu oqimning asosiy estetik tamoyili hayotni oddiy ko‘chirish emas, balki uning muhim qonuniyatlarini individual inson taqdiri badiiy xarakter orqali yoritib berishdir. Shu sababdan ham aytishimiz mumkinki, realistik asarda ham badiiy to‘qima, ramziylik, psixologik tahlil va albatta muallifning o‘ziga xos individual uslubi muhim ahamiyatga egadir.

Realizm 1820-1830-yillardayoq, ya’ni XIX asr boshlaridayoq Fransiyada shakllana boshlagan. O‘sha davrning mashhur yozuvchilari

bo‘lmish Stendal va Balzak asarlarida realistik adabiyotga xos xususiyatlarni uchratish mumkin. 1840-1850-yillar atrofida Fransiyada romantizmning idealizatsiyalashgan tasviriga mos ravishda kundalik hayot, oddiy insonlar va ijtimoiy muammolarni haqqoniy tarzda ifodalashga intilish kuchaydi. Inqilob va sanoatlashuv jarayonlari ham bu yo‘nalishning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi. 1855-yilda Shanfleri realizm to‘g‘risidagi dasturiy qarashlarini e’lon qildi, 1856-yilda esa Edmond Dyuranti “Realizm” deb nomlangan jurnalini tashkil etdi. 1857-yilda Shanfleri o‘zining “Le Realizme” deb nomlangan kitobini nashr ettirdi. Shu tariqa realizm mustaqil badiiy yo‘nalish sifatida taraqqiy topib bordi.

O‘zbek adabiyotida ham realizmning shakllanishi va taraqqiyoti XIX asrning ikkinchi yarmi hamda XX asr boshlaridagi ijtimoiy-tarixiy va adabiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqdir. Realistik tasvir unsurlari o‘zbek mumtoz adabiyotida ham mavjud bo‘lgan, biroq realizmning izchil badiiy metod sifatida shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmida, tanqidiy realizmning rivojlanishi esa XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yaqqol namoyon bo‘lgan.

O‘zbek adabiyotida realistik tasvirning kuchayishi, avvalo, Muqimiy, Furqat va Zavqiy ijodi bilan bog‘liq. Bu davrda adabiyotning diqqat markaziga oddiy xalq hayoti, ijtimoiy tengsizlik, qashshoqlik, amaldorlarning adolatsizligi va jamiyatdagi illatlar olib chiqildi. Muqimiy (1850–1903) o‘zbek adabiyotida tanqidiy realizmning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan shoirlardan biridir. Uning “Tanobchilar” satirasida mahalliy amaldorlarning suiiste’mollari va oddiy dehqonlarning ijtimoiy ahvoli hajviy vositalar orqali ochib beriladi. “Sayohatnoma” turkumida esa shoir kuzatgan joylar, odamlar va ijtimoiy hayot manzaralari realistik tafsilotlar bilan ifodalanadi.

Furqat (1859–1909) ijodida ham hayotiy voqelik, ilm-ma’rifat, jamiyat taraqqiyoti va insonning ijtimoiy mavqeyi bilan bog‘liq masalalar muhim o‘rin tutadi.

Zavqiy (1853–1921) satirik she’rlarida ijtimoiy adolatsizlik, boylik va mansabga intilish, jamiyatdagi axloqiy illatlar tanqid qilinadi.

Bu ijodkorlarning ahamiyati shundaki, ular adabiyotda hayotni faqat ideallashtirilgan obrazlar orqali emas, balki mavjud ijtimoiy ziddiyatlar asosida tasvirlashga e’tibor qaratganlar. Shu sababli ularning ijodi o‘zbek adabiyotida tanqidiy realizmning muhim tarixiy bosqichi sifatida baholanadi. XX asr boshlarida jadid adabiyoti o‘zbek realizmining rivojlanishida muhim o‘rin tutdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Abdulla Qodiriy va Cho‘lpon ijodida jamiyatni yangilash, ilm-ma’rifat, inson erkinligi, ayol taqdiri, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy tengsizlik masalalari badiiy talqin qilindi. Biroq bu yerda muhim nazariy farq mavjud: jadid adabiyotining barcha asarlarini realizm namunasi deb baholash to‘g‘ri emas. Jadid ijodkorlari asarlarida realizm bilan birga romantik, ma’rifatparvarlik va boshqa badiiy tamoyillar ham mavjud.

Masalan, Behbudiyning “Padarkush” dramasida jaholat va tarbiyasizlikning fojiaviy oqibatlari ijtimoiy-maishiy voqealar orqali ko‘rsatiladi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlarida esa inson xarakteri tarixiy muhit, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy ziddiyatlar bilan bog‘liq holda yoritiladi.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida ayolning jamiyatdagi mavqeyi, shaxsiy erksizligi va ruhiy iztiroblari realistik-psixologik tasvirning muhim obyektiga aylanadi. Aynan shu davrda ayol xarakterini ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tasvirlash o‘zbek nasrining yetakchi masalalaridan biriga aylangan.

Abdulla Qahhor ana shu an’analarni XX asr o‘zbek nasrida, ayniqsa, hikoya janrida yangi badiiy bosqichga olib chiqqan ijodkorlardan biridir. XX asr o‘zbek adabiyotida realizmning taraqqiyoti, xususan, realistik

hikoyachilikning badiiy-estetik jihatdan takomillashuvida Abdulla Qahhor ijodi alohida o‘rin tutadi. Adib o‘zbek adabiyotida shakllangan realistik tasvir an’analarini davom ettirib, hikoya janrini ijtimoiy mazmun, psixologik teranlik va ixcham badiiy ifoda bilan boyitdi. Uning “O‘g‘ri”, “Bemor”, “Anor”, “Dahshat”, “Mayiz yemagan xotin”, “Ming bir jon” kabi hikoyalarida oddiy insonlarning kundalik hayoti, ijtimoiy tengsizlik, qashshoqlik, ma’naviy-axloqiy ziddiyatlar hamda inson ruhiyatining murakkab qirralari realistik tasvir tamoyillari asosida yoritilgan. Xususan, “Bemor” hikoyasida ijtimoiy nochorlik va inson fojiasi, “Anor”da moddiy yetishmovchilikning oilaviy munosabatlar va ayol ruhiyatiga ta’siri, “Dahshat”da patriarxal muhitdagi ayol erksizligi va ozodlikka intilish, “Ming bir jon”da esa ayolning ruhiy matonati, hayotga muhabbati va kuchli irodasi badiiy talqin etilgan. Qahhor realizmining muhim xususiyati shundaki, yozuvchi ijtimoiy voqelikni shunchaki tasvirlash bilan cheklanmay, uning inson xarakteri va ruhiyatiga ta’sirini dialog, psixologik detal, kinoya, ramziy tasvir hamda ixcham syujet vositasida ochib beradi. Shu jihatdan adibning realistik poetikasi ijtimoiy-maishiy konflikt bilan chuqur psixologik tasvirning uyg‘unligiga asoslanadi. Mazkur xususiyat Qahhor hikoyalaridagi ayol xarakterini Ketrin Mensfildning modernistik nasrida kuzatiladigan subyektiv idrok va bilvosita psixologik ifoda tamoyillari bilan qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, realizm adabiyotda hayotiy voqelikni haqqoniy aks ettirish, inson xarakterini ijtimoiy-tarixiy muhit va hayotiy ziddiyatlar bilan uzviy bog‘liqlikda tasvirlashga asoslangan badiiy metoddir. Uning asosiy estetik tamoyillari xarakter va sharoit birligi, tipiklashtirish, ijtimoiy sababiyat hamda psixologik asoslanganlikda namoyon bo‘ladi. Realizmning badiiy-estetik mohiyati individual inson taqdiri orqali jamiyat hayotining muhim qonuniyatlarini ochib berish va voqelikni badiiy umumlashtirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.А. А. Бурцев, М. А. Бурцева. Концепция человека в рассказахКэтринМэнсфилд.2017,С.191

2.Л. Володарская. Кетрин Менсфилд и ее рассказы. Cm.: Кетрин Менсфилд. Рассказы. Перевод с англ. Москва. Книга. 1989, стр.13

3.А.П. Чехов. Страх. Cm.: А.П.Чехов. Рассказы. Moskva, 1992, стр.357

4.Dilmurod Quronov. Ilhom bilan yozilgan asar. Qarang: “Jahon adabiyoti” jurnali. 2007, № 5, 35-b.

5.Г.Т. Гарипова. Сравнительный анализ рассказов А. Чехова “Страх” и А. Каххара “Страх”. Cm.: Журнал “Преподавание языка и литературе”, 2012, № 8, стр. 40.

6.Абдулла Қаҳҳор: шахс ва ижодкор. (Архив қўлѐзмалари ва хотиралар асосида мақолалар тўплами). – Т.: Тамаддун, 2013. – 160 б.

7.Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. – М., 1981. – С.51-56.

8.Brunettière F. Évolution des genres dans l‘histoire de la littérature. – P., 1890.

9.Карим Баҳодир. Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриѐт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 364 б.

10.Кодуэлл К. Иллюзия и действительность. – М.: Прогресс, 1969. – 364 с